

Η επικαιρότητα του λόγου του Αριστόβουλου Μάνεση

του Νίκου Κ. Αλιβιζάτου*

Συμπληρώνονται αυτές τις μέρες δέκα χρόνια από τον θάνατο του Αριστόβουλου Μάνεση, το καλοκαίρι του 2000. Ήταν ο διαπρεπέστερος Έλληνας συνταγματολόγος της γενιάς του, ο οποίος σημάδεψε με το έργο, τη διδασκαλία και τον δημόσιο λόγο του τρεις, τουλάχιστον, γενιές νομικών της μεταπολεμικής περιόδου.

Για τη συμβολή του Αρ. Μάνεση στην επιστήμη του Συνταγματικού Δικαίου σε καιρούς χαλεπούς, αλλά και πιο πρόσφατα, έχουν γραφεί πολλά. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει επωφελώς στους δύο συγκεντρωτικούς τόμους με τις μελέτες του (Συνταγματική θεωρία και πράξη, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 1980, τ. Β΄, Αθήνα, 2007) και, προπάντων, στον πρώτο από τους τρεις τόμους του Χαρμόσυνου, που εξέδωσαν προς τιμήν του οι μαθητές του, το 1994. Σε αυτόν δημοσιεύονται 27 μελέτες για το έργο του, παρουσιασμένες όλες ενώπιόν του, σε συμπόσιο που του αφιέρωσε ο Τομέας Δημόσιου Δικαίου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τον Μάιο του 1991. Σε αυτή την εκδήλωση, χωρίς προηγούμενο για εν ζωή επιστήμονα, δάσκαλος, ομότεχοι και μαθητές (προερχόμενοι απ' όλο το πολιτικό και ιδεολογικό φάσμα!) δεν συζήτησαν απλώς επί ώρες, αλλά «αντιπαρατέθηκαν» πάνω σε ένα πολυσχιδές έργο, που ξεπερνούσε κατά πολύ το στενό αντικείμενο του κλάδου που υπηρετούσε ο τιμώμενος.

Η μοναδική ζεστασιά με την οποία συμπεριφερόταν στους μαθητές του, ήταν το βασικότερο χαρακτηριστικό του Μάνεση ως δασκάλου. Γιατί, χωρίς την παραμικρή επιτήδευση, είχε καταφέρει να αντιστρέψει τον κανόνα: τους μεν ισχυρούς τους αντιμετώπιζε «αφ' υψηλού», τους δε ανίσχυρους με ταπεινοφροσύνη. Κάτι που βέβαια, ενώ προκαλούσε τη δυσπιστία των πρώτων, του χάριζε το πιο πολύτιμο δώρο: την εμπιστοσύνη των δευτέρων.

Χάρη σ' αυτή την εμπιστοσύνη, ο Αρ. Μάνεσης απολαμβάνει μετά θάνατον ένα σπάνιο προνόμιο: οι μαθητές του συγκρότησαν επιστημονική εταιρεία που φέρει το όνομά του όχι μόνο για την προβολή του έργου του, αλλά και για την καλλιέργεια ενός «ζωντανού» Συνταγματικού Δικαίου (<http://manesis.blogspot.com/>).

Ποιο είναι όμως αυτό το «ζωντανό» δίκαιο, για το οποίο ο Μάνεσης πάσχιζε ως επιστήμονας και ως συνειδητός πολίτης; Δεν είναι βέβαια μόνο το σύνολο των εν ισχύ κανόνων δικαίου. Πέρα από αυτούς, αντικείμενο της μελέτης του είναι και το πώς οι κανόνες αυτοί παράγονται και πώς, μετά, εφαρμόζονται. Ακολουθώντας στο σημείο αυτό τον Αλέξανδρο Σβώλο –δάσκαλο και πολιτικό μέντορά του– ο Μάνεσης πίστευε ότι μόνον έτσι ο νομικός, είτε θεωρητικός του δικαίου

είναι αυτός είτε νομικός της πράξης (δικηγόρος ή δικαστής), μπορεί να εντοπίσει τους κρυφούς «χυμούς» κάθε νόμου, τις αντινομίες και τα κενά του και, ακολούθως, να προσδιορίσει το αληθινό νόημά του.

Γιατί παρ' ό,τι αντανακλούν τον συσχετισμό δυνάμεων που ίσχυε όταν αυτοί θεσπίστηκαν, οι κανόνες δικαίου –προπάντων οι συνταγματικοί– δεν είναι άθυρμα των κρατούντων: απολαμβάνουν σχετικής αυτονομίας και διέπονται από τη δική τους λογική, η οποία δεν συμπίπτει απαραιτήτως με τις προθέσεις των συντακτών τους. Αυτήν τη λογική οφείλει να αναδειξεί ο καλός νομικός για να πείσει.

Από την άλλη, χρέος του νομικού, κατά τον Μάνεση, είναι να καταπιάνεται και με τα ζέοντα ζητήματα του καιρού του. Τέτοια, πριν από το 1967 ήταν τα «βασικά» της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, στο έλλειμμα των οποίων αφιέρωσε μερικά από τα καλύτερα γραπτά του. Μετά το 1974, ήταν η ισονομία ανδρών και γυναικών, η σεξουαλική ελευθερία και τα δικαιώματα του παιδιού, θέματα δηλαδή που ο ακαδημαϊκός καθωσπρεπισμός απέφευγε επί μακρόν να αγγίξει.

Κλείνοντας, δεν αντέχω στον πειρασμό να μην αναφερθώ στις απόψεις του Μάνεση για το θέμα των ημερών, δηλαδή το «κοινωνικό κεκτημένο» και το περιορισμό των κοινωνικών δικαιωμάτων. Προλογίζοντας, το 1995, έναν συλλογικό τόμο του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου, ο Μάνεσης επαναλάμβανε τις επιφυλάξεις του για τη χρήση του όρου «κοινωνικό κράτος». Απόδοση του γερμανικού Sozialstaat, ο όρος αυτός δεν του άρεσε, γιατί «καλλιεργεί την εντύπωση μιας ενότητας κράτους και κοινωνίας», ανύπαρκτης τουλάχιστον στις μέρες μας. Και γιατί ως αρχή προσδίδει έναν «λειτουργικό» χαρακτήρα στα κλασικά ατομικά δικαιώματα επηρεάζοντας αρνητικά την εφαρμογή τους. Προτιμότερος λοιπόν ήταν γι' αυτόν ο όρος «κράτος πρόνοιας»

Από εκεί και πέρα, η προσοχή του νομικού έπρεπε να στραφεί προς τα επιμέρους κοινωνικά δικαιώματα, που η πραγμάτωσή τους προϋποθέτει την ψήφιση των αναγκαίων εκτελεστικών νόμων. Κανένας βέβαια δεν μπορεί να εξαναγκάσει τον νομοθέτη να ψηφίσει τέτοιους νόμους αν δεν το θέλει. Μπορεί, ωστόσο, από τη στιγμή που ψηφίστηκαν, να εναντιωθεί στην κατάργησή τους.

Εδώ ακριβώς τίθεται το ερώτημα: επιτρέπεται, αν οι συνθήκες το επιβάλλουν, μεγάλες κοινωνικές κατακτήσεις όπως το οκτάωρο, οι άδειες μετ' αποδοχών και τα διάφορα επιδόματα, να συρρικνωθούν; Η απάντηση κατά τον Μάνεση είναι «ναι». Διότι, όπως υποστήριζε, η «ισχύς του “κοινωνικού κεκτημένου” δεν είναι απόλυτη». Το μόνο που αποκλείει το Σύνταγμα είναι η «ολοσχερής κατάργηση» ρυθμίσεων που ενεργοποιούν τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα κοινωνικά δικαιώματα· δεν απαγορεύει τον εύλογο περιορισμό τους. Την ερμηνεία αυτή την επιβάλλει η «ελαστική κανονιστικότητα» των κοινωνικών δικαιωμάτων,

όπως την αποκαλούσε, και η «επιφύλαξη του εφικτού», που διέπει την προστασία τους.

Όσοι λοιπόν σήμερα επικαλούνται τον Μάνεση για να ξιφουλκήσουν εναντίον όλων αδιακρίτως των μέτρων που θεσπίζονται κατ' εφαρμογήν του περίφημου Μνημονίου, θα κάνουν καλά να ανατρέξουν στο έργο του. Ο λόγος του παραμένει επίκαιρος, διότι δεν ενδίδει σε ιδεολογικά στερεότυπα, ούτε σε πατριωτισμούς άλλων εποχών. Αν και νομικός, είναι «ζωντανός», διότι δεν επιλέγει από τη ζώσα πραγματικότητα μόνον ό,τι βολεύει το επιχείρημα, αλλά και ό,τι το διαψεύδει. Κάτι που αρκετοί νεότεροι νομικοί αρνούνται δυστυχώς να κάνουν.

** Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.*

Το άρθρο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Καθημερινή», Κυριακή 25.7.2010